

POLIFUNKSIONAL SO‘ZLARNING KOMPYUTER LINGVISTIKASIDAGI TADQIQI

Berdimurodova Sohiba G‘ulom qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur tezis kompyuter lingvistikasi doirasida polifunksional so‘zlarning tadqiqiga bag‘ishlangan. Polifunksional birliklarning avtomatik matn tahlili, morfosintaktik belgilash va korpus lingvistikasi jarayonlarida yuzaga keltiradigan muammolari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda polifunksionallik hodisasi sintaktik derivatsiya va semantic invariant tushunchalari asosida izohlanadi hamda o‘zbek tili materiallari asosida ularni aniqlash va filtrlashning lingvistik omillari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: polifunksional so‘zlar, kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi, morfosintaktik belgilash.

Zamonaviy kompyuter lingvistikasida tabiiy tilni avtomatik qayta ishlash jarayonida ko‘p ma‘nolilik va ko‘p funksiyalilik hodisalari muhim muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, polifunksional so‘zlar bir necha grammatik yoki semantic vazifani bajaruvchi leksik birliklar, avtomatik tahlil va belgilash jarayonida murakkablik tug‘diradi. O‘zbek tili kabi agglutinatив tillarda bunday birliklarning keng qo‘llanilishi ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshiradi.

Polifunksional so‘zlar bir nutqiy vaziyatda ot, boshqa vaziyatda sifat, ravish yoki ko‘makchi sifatida ishlatilishi mumkin. Kompyuter lingvistikasida omonim va ko‘p ma‘noli so‘zlarni teglash va matnni avtomatik o‘qish jarayonida omonimlik hamda polisemantiklikni bartaraf etish masalasiga oid qator tadqiqotlar vujudga kelgan. Izlanishlar davomida polifunksionallikning kompyuter tilshunosligida o‘rganilishi, so‘z ma‘nolarini farqlashning avtomatik amalga oshirilishi borasida biror tadqiqot amalga oshirilganligi kuzatilmadi. Bu o‘zbek nazariy tilshunosligida hodisa borasida yakdil ilmiy xulosaning mavjud emasligi bilan izohlanadi. Ayrim kichik tadqiqotlarda polisemiyaning korpusda berilishi masalasini yoritish jarayonida bu hodisaga yo‘l-yo‘lakay munosabat bildirilgan. Jumladan, I.M.Kobozevaning “Полисемия дискурсивных слов и возможности ее разрешения в контексте предложения (на примере слова *вот*)” maqolasida *вот* so‘zi ham yuklama, ham olmosh vazifasida polifunksional so‘z bo‘lib kelishi va uning rus milliy korpusida ifodalanishi xususida ayrim mulohazalar keltirilgan¹⁹⁹. Polifunksionallikni turli sintaktik vazifalarda yagona semantic invariantni saqlagan holda, “sintaktik derivatsiya” tushunchasiga kiritishimiz mumkin. Bu ta’rifda ikki narsa e’tiborga loyiq.

1. “Sintaktik funksiya” tushunchasining ostida nima yotadi? Ravshanki, “sintaktik funksiya” tushunchasi “so‘z turkumi” tushunchasiga izomorf emas. Bir so‘z turkumining so‘zlari bir nechta sintaktik vazifalarni bajarishi mumkin.

2. “Bir xil birlik” nimani anglatadi? Ta’rifda polifunksionallik “bir xil birlik” ning atributi sifatida talqin qilinadi. Bunda semantic mezon ilgari suriladi, ya’ni bu yagona semantic invariantning saqlanishidir.

Sintaktik derivat – bu boshqa sintaktik vazifani bajaradigan so‘zning asl shakli bilan bir xil leksik mazmunga ega bo‘lgan shakl. Biz “derivatsiya” atamasini nafaqat ba’zi so‘zlarning boshqa so‘zlardan shakllanishi, balki ayni bir xil so‘z turli sintaktik shakllarda paydo bo‘lishi mumkin, degan keng ma’noda qo‘llaymiz. Sintaktik derivatsiyani E.Kurilovich muhim so‘zlar bilan bog‘liq deb hisoblasa, E.A.Starodumovada shunga o‘xshash hodisa yordamchi so‘zlar sohasida ham sodir bo‘ladi, deb ta’kidlaydi²⁰⁰.

¹⁹⁹ Кобозева И.М. Полисемия дискурсивных слов и возможности ее разрешения в контексте предложения (на примере слова *ВОТ*) // Труды международной конференции “Диалог 2007”. – С. 250-255.

²⁰⁰ Стародумова Е.А. Частицы русского языка (разноаспектное описание). – Владивосток. Издательство Дальневосточного университета, 2002. – С. 11. – 292 с.

Ingliz manbalarida ham polifunksionallikni aniqlash qiyin ekanligi ta’kidlangan. Mashhur Brovn va Miller (2013) kabi tilshunoslik lug’atlarida ham bu atamaga hech qanday izoh yo’q. N.Chancharu “polifunksionallik” ni ishlatgan mualliflarning aksariyati uni aniqlashga ham botinmagani hamda ba’zi berilgan ta’riflar ham yetarli emasligini ta’kidlaydi. U quyidagi ta’rifni ilgari surgan: “polifunksionallik – bir shaklning birdan ortiq ma’no namoyon qiluvchi lisoniy hodisa. Polifunksional birlikning ma’nolari birdan ortiq sintaktik kategoriyaga mansubdir”²⁰¹.

Polifunksional bilan bir qatorda “ko’p funksiyalilik” termini ayrim tilshunoslar ishlarida uchraydi. Jumladan, A.Lefebvre, “bir nechta grammatik funksiyani bajaradigan leksik element ko’p funksiyali”, - deydi. Polifunksional va ko’p funksiyali termini sinonim sifatida qo’llanadi²⁰².

O’zbek tilshunosligining an’anaviy yo’nalishida polifunksionallik bo’yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarga asoslanib, bunday so’zlarni filtrlashda lokalizatsiyaning ahamiyati xususida, matnda polifunksional so’zlarni semantic filtrlashda lingvistik omillar masalalarini yoritib, semantic analizator uchun polifunksional so’zlar masalasini lingvistik jihatdan yechishga harakat qilamiz.

Xulosa qilib qilib aytganda, polifunksional so’zlarning kompyuter lingvistikasidagi tadqiqi tabiiy tilni qayta ishlash tizimlarini takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Kontekstga asoslangan tahlil, korpus ma’lumotlari va zamonaviy neyron modellardan foydalanish ushbu birliklarni aniqlash va farqlash imkonini beradi. Kelgusida o’zbek tili uchun polifunksional so’zlar bazasini yaratish va ularni avtomatik belgilash algoritmlarini takomillashtirish dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Кобозева И.М. Полисемия дискурсивных слов и возможности ее разрешения в контексте предложения (на примере слова ВОТ) // Труды международной конференции “Диалог 2007”. – С. 250-255.
2. Стародумова Е.А. Частицы русского языка (разноаспектное описание). – Владивосток. Издательство Дальневосточного университета, 2002. – С. 11. – 292 с.
3. G.Sh.Kahramonovna.O’zbek tili semantik analizatorining lingvistik asoslari. – Farg’ona, 2022. – 152 b.
4. Alan Reed Libert Hypersynonymy for Polyfunctionality // https://www.researchgate.net/publication/329881879_Hypersynonymy_for_Polyfunctionality.

²⁰¹ G.Sh.Kahramonovna.O’zbek tili semantik analizatorining lingvistik asoslari. – Farg’ona, 2022. – 152 b.

²⁰² Alan Reed Libert Hypersynonymy for Polyfunctionality //

https://www.researchgate.net/publication/329881879_Hypersynonymy_for_Polyfunctionality